

The article comes to conclusion that definition of and number of offenses related to violent and nonviolent crimes against property must be considered patterns of our society – namely a gradual movement towards convergence practical ways of committing crimes this category that actually in some cases impossible and loses needs in this dispensation.

However, it should be based on trends of criminal law in respect of not only social relations, as well as interconnected and relations with them, describing the importance, scope and versatility of criminal law of general study of the teachings of violent and non-violent property crimes.

Key words: *violence, crimes against property, the way of committing crimes, violent and non-violent crime, violent behavior.*

Стаття надійшла 17 березня 2015 р.

УДК 343.7

В. М. Захарчук

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

Розглянуто питання суб'єктивної сторони самовільного зайняття земельної ділянки. Проаналізовано кримінальне законодавство та практику його застосування щодо встановлення ознак суб'єктивної сторони цього складу злочину. Встановлено, що суб'єктивна сторона самовільного зайняття земельної ділянки характеризується умисною формою вини, а умисел може бути і прямим, і непрямим. Водночас особа усвідомлює фактичний характер свого діяння, оскільки розуміє його значення та спрямованість на досягнення певного результату. Вказано, що мотив і мета є факультативними ознаками суб'єктивної сторони аналізованого складу злочину.

Ключові слова: *склад злочину, земельна ділянка, самовільне зайняття, умисел.*

Постановка проблеми. Відповідно до кримінального права, особа може підлягати відповідальності тільки тоді, коли вона вчинила винне суспільно небезпечне діяння. Відповідальність тільки за наявності вини є одним із найважливіших принципів кримінального права, що покладений у його основу. Чинне законодавство чітко закріплює цей принцип. Тому встановлення наявності чи відсутності вини як ознаки суб'єктивної сторони складу злочину під час учинення самовільного зайняття земельної ділянки має важливе значення для правильної кваліфікації цього злочину.

Стан дослідження. Вивчення проблем самовільного зайняття земельної ділянки здійснено у працях таких учених, як Н. О. Антонюк, В. А. Бублейник, О. О. Дудоров, Е. М. Ефендієв, П. Ф. Кулинич, Р. О. Мовчан, М. І. Панов, Г. Ф. Поленов, А. І. Терещенко, І. К. Тупіко, В. М. Федоров, О. В. Чепка та ін.

Метою статті є вивчення та аналіз суб'єктивної сторони самовільного зайняття земельної ділянки, визначення особливостей встановлення виду умислу під час учинення цього злочину.

Виклад основних положень. Склад злочину «Самовільне зайняття земельної ділянки», що передбачений ч. 1 ст. 197-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України), як і кожен інший склад злочину, характеризується обов'язковою наявністю такого елемента, як суб'єктивна сторона складу злочину. Її ознаками зазвичай є вина, мотив, мета, а також емоційний стан (емоції) особи у момент учинення злочину [1, с. 273]. Оскільки у законодавчому визначенні самовільного зайняття земельної ділянки немає вказівки на мотив, мету або емоційний стан (емоції) під час учинення таких дій, то такі ознаки не є обов'язковими для цього складу злочину. Тому зміст суб'єктивної сторони самовільного зайняття земельної ділянки насамперед необхідно досліджувати шляхом аналізу вини.

У теорії кримінального права вказується, що самовільне зайняття земельної ділянки характеризується умисною формою вини [2, с. 33; 3, с. 285; 4, с. 268; 5, с. 7; 6, с. 230]. Але, зважаючи на те, що самовільне зайняття земельної ділянки (ч. 1 ст. 197-1 КК України) є злочином із матеріальним складом, а в самій нормі не конкретизовано, з якою формою вини цей злочин учиняється, її необхідно визначати саме шляхом аналізу психічного ставлення особи і до дії (самовільного зайняття), і до наслідків (значної шкоди), тобто шляхом аналізу інтелектуальних та вольових елементів вини.

Відповідно до ст. 24 КК України, за прямого та непрямого умислу особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності) та передбачає його суспільно небезпечні наслідки. Відмінність між прямим та непрямим умислом виявляється у ставленні винного до суспільно небезпечних наслідків свого діяння: під час прямого умислу особа бажає їх настання; непрямого – хоч не бажає, але свідомо припускає їх настання.

Інтелектуальний елемент умислу охоплює усвідомлення суспільної небезпечності власної поведінки (дії або бездіяльності) та передбачення суспільно небезпечних наслідків. Така характеристика інтелектуального елемента є спільною і для прямого, і для непрямого умислу [1, с. 280–281].

Д. А. Гарбатович вказує, що здатність що-небудь усвідомлювати означає вміння або можливість особи повністю доводити до своєї свідомості певне явище або подію, а також сприймати, засвоювати свою свідомістю фактичний характер учиненого діяння [7, с. 15]. Потрібно погодитися з О. І. Рарогом, на думку якого під усвідомленням суспільної небезпечності діяння розуміється усвідомлення того, на що здійснюється посягання (об'єкт злочину), а також розуміння фактичних об'єктивних ознак учиненого діяння та їх соціального значення [8, с. 30]. В. М. Бурдін також вказує, що перед тим, як усвідомлювати суспільну небезпечність свого діяння, треба усвідомлювати його значення та фактичний характер (фізичні властивості діяння) [9, с. 357]. Крім того, як зауважує Р. В. Вереша, усвідомлення суспільної небезпечності охоплює уявлення суб'єкта і про факультативні ознаки об'єктивної сторони, за яких учинюється злочин – спосіб, місце, час [10, с. 186].

У разі вчинення самовільного зайняття земельної ділянки особа усвідомлює фактичний характер свого діяння, оскільки розуміє його значення та спрямованість на досягнення певного результату. Таке усвідомлення формується на основі життєвого досвіду особи та набутих нею знань та навиків. Тобто, свідомістю винного охоплюються фактичні обставини, які належать до об'єкта та предмета злочину: особа усвідомлює, що вчиняє захоплення конкретної земельної ділянки, яка має певного власника, а також те, що з приводу неї є певні відносини (хоч може і не знати суб'єктів цих відносин), усвідомлює, що земельна ділянка має певне місце розташування, межі, властивості; до об'єктивної сторони: особа усвідомлює, які дії необхідно здійснити (огородження, оранку, культивування земельної ділянки, посів на ній сільськогосподарських культур тощо). Також особа усвідомлює, що використовує чуже майно безоплатно. Отже, вона розуміє суспільну значимість своїх дій, а також причинно-наслідкову залежність між суспільно небезпечними діями та суспільно небезпечними наслідками. Хоча, як правило, таке усвідомлення передбачає не юридичну суть ознак учиненого діяння, а має лише загальний характер причинно-наслідкової залежності – особа може не знати, хто є власником земельної ділянки, яке її цільове призначення, який розмір шкоди буде заподіяно, який розмір орендної плати не буде сплачено тощо.

В. А. Бублейник та А. І. Терещенко вказують, що у разі самовільного зайняття земельної ділянки особа усвідомлює, що вона використовує земельну ділянку без належного дозволу [6, с. 230]. О. О. Дудоров також наголошує, що в такому разі особа усвідомлює відсутність у неї права на конкретну земельну ділянку [2, с. 33]. Тобто,

особа усвідомлює, що здійснює зайняття земельної ділянки без правових підстав (тобто за відсутності відповідного рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про її передачу у власність або надання у користування (оренду), відсутності вчиненого правочину щодо такої земельної ділянки тощо). Також вона усвідомлює, що вчинене нею діяння порушує певні правила поведінки, які прийняті суспільством і відображені в правових нормах, що, як вказує С. В. Склярів, є одним з обов'язкових елементів умисної форми вини [11, с. 33]. Відображення всіх цих компонентів у свідомості винного дає йому змогу усвідомлювати об'єктивну спрямованість свого діяння на певні соціальні блага, його шкідливість для системи суспільних відносин (земельно-правових відносин, відносин у сфері містобудування тощо), тобто його суспільну небезпеку. Хоча не виключено, що особа, зважаючи на складність правового регулювання земельних відносин, що стосуються порядку набуття прав на земельну ділянку, може і не розуміти заборону таких дій конкретними правовими нормами, тобто усвідомлювати їх протиправність. Однак, як слушно вказує В. К. Гришук, усвідомлення суспільної небезпечності вчинюваного особою діяння не означає обов'язкового усвідомлення нею протиправності цього діяння [1, с. 282]. Через це видається правильною позиція Р. О. Мовчана, який вказує, що усвідомлення протиправності діяння не варто включати в інтелектуальний елемент умислу під час самовільного зайняття земельної ділянки [12, с. 136].

Аналіз судової практики свідчить про те, що особа, як правило, усвідомлює, що для використання земельної ділянки в неї мають бути законні підстави, але інколи свідомо це ігнорує. Вироком Петрівського районного суду Кіровоградської області Особа_4 був визнаний винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 197-1 та ч. 1 ст. 364 КК України, за те, що зловживаючи службовим становищем, діючи умисно, в період із березня 2009 року до березня 2011 року, в інтересах очолюваного ним фермерського господарства, без будь-яких правових підстав, усвідомлюючи протиправність своїх дій та відсутність у нього права на земельну ділянку, зайняв та використовував земельну ділянку із земель запасу площею 85,37 га, не сплачував орендну плату за користування землею, чим заподіяв істотну шкоду інтересам держави в розмірі 83194,21 грн. [13].

Зовсім інша ситуація можлива в тому разі, коли особа розпочала використовувати надану їй земельну ділянку до отримання всіх необхідних правостановлювальних документів та їх державної реєстрації. У цьому разі вона дійсно може не усвідомлювати ні протиправності своїх дій, ні їх суспільної небезпеки, оскільки вважає, що має законне

право на використання земельної ділянки. Але за таких умов буде не самовільне зайняття земельної ділянки, а використання земельної ділянки без правовстановлювальних документів, відповідальність за що не передбачена.

Відповідно до ст. 24 КК України, до інтелектуального елемента умислу, крім усвідомлення суспільної небезпечності своїх дій, також належить передбачення особою суспільно небезпечних наслідків таких дій, яке характерне і для прямого, і непрямого умислу. Як вказує Р. В. Вереша, законодавець формулювання «передбачала його суспільно небезпечні наслідки» – це розумове уявлення особи про результати своєї дії чи бездіяльності. Передбачення має конкретний характер і особа чітко усвідомлює, що саме від її конкретного діяння настануть або можуть настати суспільно небезпечні наслідки [10, с. 187]. На думку В. М. Бурдіна, розмежування між окремими видами умислу необхідно проводити насамперед за інтелектуальними елементами, які відображають передбачення суспільно небезпечних наслідків [9, с. 361].

Як вказує О. І. Рарог, прямий умисел характеризується передбаченням, як правило, неминучості, а інколи – реальної можливості настання наслідків, тоді як непрямому умислові характерне передбачення тільки можливості настання таких наслідків [8, с. 38].

Свідомістю особи, яка самовільно займає земельну ділянку, крім усвідомлення фактичного характеру своїх дій, має охоплюватись і те, що з приводу земельної ділянки є певні суспільні відносини, врегульовані нормами права, та суб'єкти цих відносин. Зокрема є власник земельної ділянки, який вправі здійснювати правомочності щодо неї. Винний усвідомлює, що, здійснюючи зайняття земельної ділянки без згоди її власника або законного володільця, він тим самим порушує ці відносини та заподіює чи може заподіяти істотну шкоду. За таких умов особа передбачає наслідки своїх дій і у тому разі, коли вона достовірно усвідомлює неминучість їх настання (наприклад, особа усвідомлює, що власник земельної ділянки не зможе її використовувати та не отримає прибуток, не буде сплачена орендна плата тощо), і в тому разі, коли вона передбачає лише можливість їх настання (наприклад, особа може достовірно не знати, чи буде використовувати власник земельну ділянку; трапляються випадки, коли особа самовільно займає та використовує земельну ділянку, яка тривалий час ніким не оброблялась). Визначальною водночас є те, що особа усвідомлює, що саме її конкретне діяння може заподіяти суспільно небезпечні наслідки. Тому слід погодитися з В. А. Бублейником та А. І. Терещенком, на думку яких особа, здійснюючи самовільне зайняття земельної ділянки,

передбачає, що в результаті її дій заподіюється шкода власнику чи володільцю земельної ділянки [6, с. 230].

Наступним елементом умислу є вольовий елемент, який має вирішальне значення для розмежування прямого та непрямого умислу. Якщо під час прямого умислу, як уже зазначалося, особа бажає (прагне) настання суспільно небезпечних наслідків учинюваного нею діяння, то за непрямого умислу не бажає, але свідомо припускає можливість їх настання [1, с. 281].

У теорії кримінального права та практиці його застосування під бажанням особи настання певних наслідків розуміється передбачення неминучості їх настання через те, що особа вчиняє всі, на її думку, необхідні дії для настання конкретних бажаних нею наслідків [11, с. 35]. Тобто особа прагне до конкретного злочинного результату, провадячи свідому та цілеспрямовану діяльність на його досягнення. Як вказує Л. Д. Гаухман, такий результат може бути єдиною метою злочинних дій або лише необхідним засобом для досягнення іншої мети [14, с. 152].

Протиставляючи ж непрямий умисел прямому, слід зважати на те, що під час непрямого умислу суспільно небезпечний наслідок – це побічний продукт злочинних дій винного, спрямованих для досягнення іншої мети, яка знаходиться в межах конкретного складу злочину. Винний не прагне заподіяти суспільно небезпечних наслідків. Незважаючи на передбачення таких наслідків, особа не відчуває потреби в їх досягненні, вони не потрібні їй ні як основний, ні як проміжний результат діяння. Однак, як вказує Р. В. Вереша, хоч свідоме припущення настання наслідків є таким процесом мислення, за яким особа хоч і не бажає їх настання, але водночас вона погоджується з їх настанням. Таке погодження полягає в байдужому ставленні до настання наслідків [10, с. 194]. Як слушно зауважує О. І. Рарог, у такому випадку суб'єкт заподіює шкоду, «не задумуючись» про шкідливі наслідки свого діяння, можливість настання яких видається йому доволі реальною [8, с. 36].

Щодо самовільного зайняття земельної ділянки, то особа може здійснювати такі дії, небажаючи настання суспільно небезпечних наслідків (значної шкоди власнику або законному володільцю земельної ділянки). Її дії неспрямовані на досягнення таких наслідків, вона може ставитися до них байдуже і вони їй непотрібні. У цьому разі вольовий елемент полягає в іншому – особа бажає незаконно заволодіти земельною ділянкою для задоволення певної потреби, отримання вигоди. Однак було б не правильно стверджувати, що під час самовільного зайняття земельної ділянки, особа, діючи з непрямым умислом,

ставиться до суспільно небезпечних наслідків негативно, прагне їх уникнення, ненастання. Адже в такому разі особа реально передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків, тобто вважає їх закономірним результатом розвитку причинно-наслідкового зв'язку, хоч і може байдуже ставиться до можливості їх настання.

У судовій практиці трапляються випадки, коли особи, які вчинили самовільне зайняття земельної ділянки, не бажали настання суспільно небезпечних наслідків і вважали, що їх дії не могли заподіяти таких наслідків. Особа_2 ви роком Козятинського міськрайонного суду Вінницької області був визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 197-1 КК України, за те, що самовільно зайняв і використовував землі запасу та землі резервного фонду, які тривалий час ніким не оброблялись. Особа_2 вважав, що він не заподіяв жодної шкоди, оскільки сільська рада, землі якої було зайнято, замість збитків від невикористання земель запасу та резервного фонду отримала додаткові кошти до бюджету, які надалі були використані в інтересах цієї територіальної громади. Крім того, Особа_2 привів у належний стан земельні ділянки, які тривалий час не оброблялись, сплатив усі податки та орендну плату, а тому вважав, що в його діях немає складу злочину [15].

Але і в такому разі зайняття та фактичне використання земельної ділянки було вчинене умисно, адже особа усвідомлювала свої дії, розуміла те, що вони порушують певні правила поведінки, хоча водночас байдуже поставилась до наслідків таких дій.

Здійснюючи самовільне зайняття земельної ділянки злочинці переважно керуються корисливими мотивами, адже вони насамперед використовують земельні ділянки і для отримання прибутку шляхом вирощування товарної сільськогосподарської продукції, добування корисних копалин, і для задоволення інших індивідуальних потреб (наприклад, для будівництва житлового будинку, складу тощо). Здебільшого у судових рішеннях не конкретизуються мотиви цих злочинів, а використовується формулювання «в особистих інтересах»; якщо ж особа є службовою, то, як правило, трапляється інше формулювання – «в особистих та інтересах фермерського господарства» тощо. Метою самовільного зайняття земельної ділянки здебільшого є вирощування сільськогосподарської продукції для продажу або особистого використання, добування корисних копалин, побудова певної будівлі або споруди тощо.

Висновки. Отже, на підставі здійсненого аналізу інтелектуальних та вольових ознак вини можна констатувати, що суб'єктивна сторона самовільного зайняття земельної ділянки, що передбачено

ч. 1 ст. 197-1 КК України, характеризується умисною формою вини та може бути вчинене і з прямим, і з непрямим умислом. Такий умисел є, як правило, заздалегідь обдуманим, оскільки намір учинити самовільне зайняття земельної ділянки та фактичний початок таких дій відділені певним часом, під час якого особа обмірковує істотні обставини й умови майбутньої злочинної діяльності: вибирає конкретну земельну ділянку, способи її використання, підшуковує співучасників, планує шляхи реалізації вирошеного незаконним шляхом врожая, розробляє способи узаконення самовільно зайнятої земельної ділянки тощо. Будучи заздалегідь обдуманим, такий умисел може бути і визначеним (коли в свідомості особи точно конкретизовані суспільно небезпечні наслідки самовільного зайняття земельної ділянки), і невизначеним (у разі, якщо суспільно небезпечні наслідки хоч і охоплюються передбаченням винного, але конкретно невизначені).

Мотив та мета є факультативними ознаками суб'єктивної сторони цього складу злочину.

1. Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. / В. К. Гришук. – К.: Ін Юре, 2006. – 568 с.

2. Дудоров О. О. Кримінально-правова характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва / О. О. Дудоров, М. І. Мельник // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 12. – С. 29–36.

3. Дудоров О. О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво: монографія / О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – 400 с.

4. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – 2-ге вид. – К.: ВД «Дакор», 2013. – 786 с.

5. Кулинич П. Протидія самовільному зайняттю землі – дійсна й надумана / П. Кулинич // Юридичний вісник України. – 2006. – № 37. – С. 6–7.

6. Терещенко А. І. Кримінально-правова характеристика самовільного зайняття земельної ділянки / А. І. Терещенко, В. А. Бублейник // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2. – С. 221–232.

7. Гарбатович Д. А. Кваліфікація уголовно-правових деянь по суб'єктивній стороні: монографія / Д. А. Гарбатович. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 192 с.

8. Рарог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений / А. И. Рарог. – М.: ООО «Профобразование», 2001. – 133 с.

9. Бурдін В. Зміст вини: проблема співвідношення інтелектуальних та вольових аспектів / В. Бурдін // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Вип. 56. – С. 355–365.

10. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України: монографія / Р. В. Вереша. – К.: Атіка, 2005. – 223 с.

11. Склярів С. В. Вина и мотивы преступного поведения / С. В. Склярів. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 326 с.

12. Мовчан Р. О. Вина як основна ознака суб'єктивної сторони самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва / Р. О. Мовчан // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2009. – № 1. – С. 128–136.

13. Вирок Петрівського районного суду Кіровоградської області у справі № 1-66/11 за 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18710880>.

14. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л. Д. Гаухман. – М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. – 316 с.

15. Вирок Козятинського міськрайонного суду Вінницької області у справі № 1-328/11 за 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24599715>.

Захарчук В. Н. Суб'єктивна сторона самовільного заняття земельного участка

Рассмотрено вопросы субъективной стороны самовольного занятия земельного участка. Проанализировано уголовное законодательство и практику его применения в отношении установления признаков субъективной стороны этого состава преступления. Установлено, что субъективная сторона самовольного занятия земельного участка характеризуется умышленной формой вины, а умысел может быть так прямым, так и косвенным. При этом лицо осознает фактический характер своего деяния, поскольку понимает его значение и направленность на достижение определенного результата. Указано, что мотив и цель являются факультативными признаками субъективной стороны этого состава преступления.

Ключевые слова: *состав преступления, земельный участок, самовольное занятие, умысел.*

Zakharchuk V. N. Subjective aspect of unauthorized occupation of land plot

This article examines the issue of subjective side of unauthorized occupation of land plot. Analysis of criminal legislation and practice of its application concerning the identification of features of subjective side of this corpus delicti have been made. Through the analysis of the intellectual and volitional characteristics of fault is that the subjective side of the unauthorized occupation of land is characterized by an intentional fault and can be accomplished with both direct and indirect intention.

Carrying out unauthorized occupation of land a person aware of the actual nature of his/her act, because he/she understands its value and focus on achieving a certain result. Also the person realizes that he/she uses someone's property free of charge. As a rule, such awareness has a general character, i.e., the person may not know who owns the land, what is its purpose, which is the size of the damage will be caused, which rent amount will not be paid, etc. A person may not understand the prohibition of the following specific legal regulations, i.e., to realize their unlawfulness. This person provides the consequences of their actions as if it reliably recognizes the inevitability of their occurrence and in the case when it involves only the possibility of their occurrence. Determinant is that person realizes that his/her particular act may lead to socially dangerous consequences.

Volitional element of intent lies in the fact that the person making the illegal seizure of land may not desire the onset of socially dangerous consequences (a significant harm to the owner or rightful possessor of land). His / her actions are not aimed at achieving such consequences, he/she can treat them indifferently and it may not be necessary. In this case, volitional element is that the person wishes to illegally acquire land to meet particular needs, receive benefits.

The motive and purpose are optional features of subjective side of this part of the Act.

Key words: *corpus delicti, land plot, unauthorized occupation, intent.*

Стаття надійшла 23 лютого 2015 р.

УДК 343.988

В. П. Ковальчук

ВІКТИМОЛОГІЧНЕ ЗАПОБІГАННЯ ПОСЯГАННЯМ НА ЖИТТЯ, ЗДОРОВ'Я І ГІДНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ

Досліджено питання віктимологічного запобігання посяганням на життя, здоров'я і гідність працівника міліції. Доведено, що професія працівника правоохоронних органів унаслідок своєї специфіки завжди належить до групи ризику. Встановлено, що в тих випадках, коли виконання службових обов'язків здійснюється працівниками міліції з професійною деформацією, фактор віктимологічного ризику значно загострюється. Набуває особливого кримінологічного значення розвиток загальної і спеціальної професійної майстерності у поєднанні з вихованням високих, навіть у найбільш екстремальних ситуаціях надійних, морально-етичних устоїв.

Ключові слова: *віктимологія, злочинність, група ризику, професійна деформація, потерпілий, правоохоронні органи.*